

Zaštita spomenika u Trogiru tijekom XX. stoljeća

Uvod

Organiziraniji rad na zaštiti spomenika u Trogiru počinje tek sredinom XIX. stoljeća.¹ Prve pravne formulacije s odredbama za zaštitu spomenika bile su donesene u sklopu austrijskih zakona. Metodološka načela koja su se primjenjivala u praksi u svezi sa zaštitom kulturnih dobara bijahu različita, iako su s vremenom prevladavali pogledi koji su bili u skladu bečke konzervatorske škole izražene geslom *konzervirati, a ne restaurirati*. Ovaj princip biološkoga stava prema spomenicima primjenjuje se sve do četvrtog desetljeća XX. stoljeća.² Restauracija, restitucija ili rekonstrukcija primjenjuje se na osnovi znanstvenog istraživanja i valorizacije svih slojeva. U uporabi je uglavnom tradicionalni materijal gašeno vapno umjesto cementa (vapneni mort), uz što minimalnije zahvate. U vrednovanju i projektiranju povijesnih ambijenata primjenjuju se različite metode: od konzervacije i popravljivanja, preko anastilozije, tj. rekonstrukcije porušenih dijelova restauracije i rekonstrukcije do interpolacije nove arhitekture u starim ambijentima.

Pod Austrijom do 1918.

U prvim godinama XX. stoljeća, do početka I. svjetskog rata najplodnija je izgradnja u novijoj povijesti Trogira. Požar koji je buknuo u kući zvonara 17. VIII. 1898. godine zahvatio je Crkvu sv. Duha, kuću De Michelija i skladište u kojem je bilo petroleja, ulja i buhača. Obje zgrade potpuno su izgorjele, a s crkvom je izgorio i njezin srednjovjekovni namještaj, slike iz XIV. i XV. stoljeća i stare isprave (arhivska građa) važne za povijest Trogira. Kruno Prijatelj, prema podacima Manoline vizitacije, piše da je crkvu sagradio majstor Petar (Ivan) Bakula 1755. godine.³ Međutim, naši povjesničari Pavao Andreis i Ivan Lucić spominju je već u prvoj polovini XIV. stoljeća. U prošlosti je bila na drugim mjestima, a u njihovo vrijeme bijaše smještena uz južne gradske zidine, što je vidljivo iz njihovih opisa. Andreis piše da se *od jedne kuće napravila crkva*, donosi kratak opis i dio njenog inventara. Znači da je kuća ranije pretvorena u crkvu pa je vjerojatno majstor Bakula preinačio postojeću crkvu koja je tim preinakama dobila obilježja baroknoga stila, posebice njezina strana prema obali s termalnim prozorom, a nije sagradio novu.⁴ Početkom stoljeća, nakon požara, zbog opas-

nosti od pada Crkva sv. Duha ruši se zajedno sa zidinom s tamošnjim gradskim vratima.⁵ Na njenom mjestu podiže se u neogotičkomu stilu zgrada Pučke škole 1910. godine po nacrtu Ćirila Ivekovića, ali kako je elaborat pretrpio razne izmjene, nije potpuno jasan njegov udio u svemu tome.⁶ Graditelj škole bijaše ing. Julius Ranz⁷. Škola je svečano otvorena 2. XII. 1910. godine, a tom prigodom u novouređenom parku Žudika otkriven je spomenik cara Franje Josipa I., djelo kipara Rosandića⁸.

Isto tako, zbog trošnosti se ruši stara biskupova palača na obali, na jugoistočnom dijelu grada. Konzervator don Frane Bulić dopušta rušenje uz uvjet da se sačuvaju vrijedni arhitektonski elementi: balkon i biskupov grb na pročelju nad ulazom, kruna gustirne u dvorištu s biskupskim grbovima, kasnogotička trifora s grbovima biskupa Turlona, vjerojatno djelo Andrije Alešija⁹, šest većih i četiri manja biskupska grba, dva praga prozora s natpisom biskupa Pax Jordanusa 1623. i Ante Miočevića 1766. godine, četiri stupa s kapiteli- ma iz dvorišta lijevo od ulaza na hodniku. U sklopu biskupove palače nalazila se antička kula na koju su se nadovezivale srednjovjekovne zidine.¹⁰ Na mjestu biskupske palače podiže se 1910. godine zgrada Kotarskoga suda, također u neogotičkomu stilu. Prvotni projekt, koji nije realiziran zbog skupoće, izradio je viši inženjer Spinler iz Graza. Koncem siječnja 1908. Ć. Iveković radi novi nacrt, po kojemu poduzetnik radova Eduard Žagar iz Splita iste godine započinje gradnju. Nakon brojnih komplikacija u vezi s ugradbom sačuvanih vrijednih arhitektonskih elemenata bivše biskupske palače zgrada je završena i svečano otvorena 2. X. 1910. godine.¹¹

Prilikom uređenja južne obale koja se širi, ruši se zgrada Lučkoga sanitarnog ureda 1910. godine. Bijaše to prizemnica koju je podigao protomajstor Ignacije Macanović u baroknomu stilu u XVIII. stoljeću.¹² Reljef mletačkog lava, koji je bio na zabatu južnog pročelja, natpis OFFITIUM SALUTIS i grb nad njim s istočnog pročelja bijahu sačuvani i deponirani u zbirku starina-lapidarij.¹³

Iste godine na otoku Čiovu gradi se zgrada Režije duhana koja se namjeravala podignuti na zemljištu između Tvrdave Kamerlenga i Kule sv. Marka, ali kako površina terena nije bila dovoljna, trebao se upotrijebiti i sam kaštel. Nastojanjima prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, koji je osobito cijenio trogirске spomenike, izabran je drugi položaj na op-

ćinskom zemljištu obrastao borovom šumom blizu Crkve Gospe kraj Mora na Čiovu. Glavno ravnateljstvo Režije duhana povjerilo je 1910. godine gradnju ovlaštenom poduzetniku Eduardu Žagaru¹⁴.

Veći konzervatorski radovi na Katedrali obavljani su početkom XX. stoljeća. Postojala su oštećenja na više mjesta. I sâm Radovanov portal na nekim je mjestima napuknuo. Č. Iveković izradio je program potrebnih radova za zaštitu Katedrale, projekt obnove. Formirano je povjerenstvo u sastavu: Bulić, Riegl i Iveković koji su 15. X. 1904. pregledali građevinu i načinili zapisnik o radovima. O tome je na 7. skupnoj i 17. sjednici prvog i drugog odjeljka Središnje komisije u Beču 27. X. 1905. referirao dr. Max Dvorák i elaborat je prihvaćen. Zatim Č. Iveković radi arhitektonski snimak objekta, a crtač Enzo Fanfogna crteže u mjerilu 1:100 završava u siječnju 1906. godine. Prvih godina XX. st. završeni su radovi oko trijema i temelja, a 1909. pristupilo se stabilizaciji zvonika Katedrale. Radovi su povjereni arhitektu Eduardu Žagaru. Grom je udario u zvonik 1913. godine, a u srpnju iste godine počela se postavljati skela za koju je nacrt izradio Č. Iveković. Bulić je tom prigodom iznio stav da se spomenici ne smiju rekonstruirati, nego samo održavati te da se mogu ugrađivati novi dijelovi samo u najnužnijoj mjeri.¹⁵ Ubrzo su počeli radovi, ali su krajem kolovoza obustavljeni zbog pomanjkanja sredstava. Poslije su nastavljeni, ali su se otegnuli godinama i nakon što je stvorena jugoslavenska država. Klesari Luciano i Albino del Bianco postavljaju nove komade kamena na apsidama 1914. godine. Radove je nadgledao viši inženjer M. Karlovac. Popravlak zvonika Katedrale bijaše uslijed rata prekinut te je nakon rata ponovno započeo. Gornji dio zvonika, treći kat i završna piramida, osiguran je i učvršćen time što su pukotine u kamenju i rasklimani stupovi sljubljeni cementom, piramida je obojena u nešto crveniju boju, popravljen je spoj munjovoda sa zemljom. Slijedio je popravak drugog kata zvonika koji je bio najtrošniji. Radovi su bili povjereni arhitektu Eduardu Žagaru i trajali sve do 1920.-21. godine. Radnje oko popravka zvonika Katedrale bijahu završene i skele skinute 1922. godine.¹⁶ Pri tom se nastavilo s popravcima u krstionici i predvorju. U krstionici su izmijenjena dva ugaona stupića kod zapadnog ulaza, a u predvorju crkve izmijenjeno je nekoliko kamenova. Obnovljena je i zapadna rozeta. Ruža je bila zgnječena pritiskom zida crkve nad njom, koji je počeo puštati i mnogi njezini dijelovi bili su izišli izvan osi.¹⁷ Mijenjale su se i nadgrobne ploče. Na cimatoriju pred Katedralom oko 1911. Č. Iveković pronašao je votivni kipić grčke božice Here, III. st. pr. Krista.¹⁸

U to vrijeme počinje i briga o čuvanju obilježja prostora oko Katedrale od nagrđivanja, trga kao i cijele povijesne jezgre grada Trogira. Bijaše to je nova odlika u pristupu zaštiti spomenika. Moderna zaštita spomenika već do 1920. proširila je svoj djelokrug i na zaštitu krajolika ili pejzaža, što je logična posljedica evolucije zaštite spomenika.¹⁹

Početkom XX. stoljeća potpuno je uništena Crkva sv. Leona na sjeveroistočnom dijelu grada, koja se tada bilježi kao kovačnica (naime kao vojno skladište u XIX. st.). Opći provi-

karijat, uz prethodnu dozvolu Namjesništva kao tutora i suglasnost don Frane Bulića, prodaje crkvu, koja je tako došla u privatne ruke. Kupuje je Božo Tironi 1903. godine i pretvara u stambenu zgradu. Pregradnjom crkve u stambeno zdanje potpuno je uništen njezin prvobitni oblik. Crkva je proširena, dograđeni su joj katovi, tako da su ostala na sjevernom pročelju samo ulazna vrata na luk i okrugli prozor nad njima koji je, na žalost, sedamdesetih godina betoniran.²⁰

Nova kuća podignuta u njenoj neposrednoj blizini, intervencijom pokrajinskog Konzervatora i susretljivošću Općinske uprave te vlasnika nove zgrade Bože Petrića, bijaše povučena u liniju Crkvice sv. Lava iako je prekrila pročelje jedne od najreprezentativnijih romaničkih kuća.²¹

Zbog trošnosti i opasnosti od pada 1903. ruši se kuća Karežić istočno od kuće Andreis.²² Gotički sklop današnjeg Župnog ureda sv. Lovre obnavlja se 1907. godine. Glavno pročelje prema sjeveru prerađeno je te nestaje karakterističan niz gotičkih monofora šiljastoga luka vidljiv na crtežu Clerisseaua. Prozori su pregradnjom dobili jednostavan pravokutni oblik, a završni vijenac nad trećim katom je uklonjen.²³

Početkom stoljeća bio je popravljen i dominikanski samostan. Do 1913. godine obnovljen je propao krov, klaustar, a veće promjene doživjela je sama unutrašnjost crkve. Popravljeni su i konzervirani sakralni objekti u okolici grada, kao primjerice samostan na Dridu do 1914. godine i Samostan sv. Lazara.²⁴

F. Bulić u Bijaćima nedaleko Trogira iskopao je temelje Trpimirove Crkve sv. Marte 1904. godine.

Upadanjem u dugove Garagnini namjeravahu prodati obiteljsku knjižnicu i arhiv. Neki dragocjeni dokumenti i rukopisi ipak su prodani. Kodeks *Historia Salonitana* Tome Arcidakona, znamenit po Apendikuli *Apendikula (Qualiter)*, jednom od najvažnijih izvora za hrvatsku povijest (ugovor između predstavnika hrvatskih plemena i mađarskog kralja Kolomana 1102. godine), prijepis iz XVI. stoljeća, tajno je prodao Ivan Dominik Fanfogna Garagnin 1903. godine mađarskom povjesničaru Lajosu Thalloczyju za budimpeštansko Društvo »Svetog Stipana«. Taj kodeks *Traguriensis* danas se čuva u Budimpešti. Zbirka statuta primorskih gradova prodana je današnjoj Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu 1905. godine, a dio knjižnog fonda, rukopisa i pergamena prodan je Zemaljskom arhivu (danas Hrvatski državni arhiv) u Zagrebu 1910. godine.²⁵

Prije sloma austrijske vlasti poslana su na popravak misna odijela biskupa Turlona od crvenog baršuna iz zbornopopisne crkve u Trogiru, u Kunstgewerbemuseum u Beču te triptihon-oltarić od bjelokosti, prof. Viertelbergeru u Beču.²⁶

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina Jugoslavija)

U prvim trenucima općeg oduševljenja poslije sloma Austrije tražilo se da se svi tragovi minule austrijske vladavine od-

strane, u prvom redu svi natpisi koji imalo sjećaju na Austriju. Tom prigodom porušen je spomenik poprsje Franje Josipa I. u parku Žudika u Trogiru.²⁷

Brigom općine te radom povjerenika Roka Slade-Šilovića²⁸, kojega don Frane Bulić 1. IV. 1920. imenuje povjerenikom *Bihaća*, Hrvatskog kulturnog društva za istraživanje domaće povijesti, a zatim postavlja povjerenikom Konzervatorijalnog ureda Dalmacije za područje Trogira, tj. počasnim konzervatorom, osniva se zbirka starina — lapidarij koja se preseljava iz Crkve sv. Barbare i lože i smješta u Crkvu sv. Ivana Krstitelja.²⁹

Potkraj 1928. godine Trogirani osnivaju *Radovan*, Hrvatsko kulturno društvo za sabiranje i čuvanje spomenika, čiji prvi predsjednik bijaše dr. Andrija Sfarčić, a počasni predsjednik don Frane Bulić.³⁰ Na redovnoj godišnjoj skupštini 18. svibnja 1930. godine za novog predsjednika *Radovana* bijaše izabran don Ivan Delalle. Društvo pokreće niz akcija kao, primjerice, otvaranje grobnice Mladena Šubića u trogirskoj Katedrali itd., ali njegovu aktivnost prekida II. svjetski rat.³¹ Nakon rata njegovu ulogu nastavlja novoosnovano Društvo za unapređenje turizma³². Tek 1988. ponovno se osniva Društvo za zaštitu kulturnih dobara Trogira, koje djeluje i danas (I. faza).³³ Iste, 1988. godine, bio je formiran Fond za obnovu i zaštitu graditeljskog naslijeđa (II. faza), koji je u novoosnovanoj hrvatskoj državi ukinut, a Gradski zavod za zaštitu spomenika, koji se namjeravao osnovati (III. faza), nikada nije osnovan.³⁴

Godine 1912. društvo *Bihac* predalo je općini trogirskoj na uzdržavanje Crkvicu sv. Barbare, pridržavajući Društvu i pokrajinskom konzervatoru pravo kontrole. Crkvica je služila za čuvanje arhitektonskih ulomaka i drugih starinskih predmeta, ali je bila zapuštena i pretvorena u skladište za kavanski namještaj. Odatle i prijedlog da se zbirka premjesti u susjednu Crkvu sv. Ivana Krstitelja.³⁵ Crkva je popravljena 1931. godine te je nakon 100 godina vraćena javnom bogoslužju. Blagoslovio ju je dr. Kvirin Klement Bonefačić 3. svibnja 1931. godine. Poštovale su se sve razvojne faze i konzerviranjem se nastojala sačuvati estetska cjelina objekta.³⁶ Na mjestu porušene stare kuće Righi i Crkve sv. Stjepana od 1923.-1932. godine zidar Augustin Bilić gradi kuću Calebotta.³⁷

U noći između 1. i 2. prosinca 1932. godine grupa ljudi (Ivo Vrbat, Stjepan Čarija, Visko Slade, Frane Slade, Ivan Slade, Josip Antičević, Filip Ercegović (otac), Ercegović (sin), Toni Zanne, Ivačić, Pavković, Tejša?) uništila je biljege Mletačke Republike, krilate lavove sv. Marka u Trogiru: u loži na trgu, na pročelju Kneževe palače, na Morskim vratima, na Vratima sv. Ivana, na piramidi pred Katedralom, unutar morskih vrata lava koji je imao zatvorenu knjigu, na južnoj strani Kamerlenga i na sjevernoj strani Kule sv. Marka.³⁸ Spomen ploča sa stihovima Antuna Mihanovića: *Kud li šumiš svijetu reci/da svoj narod Hrvat ljubi*, postavljena 29. XII. 1935. godine na pročelju Kneževe palače, nakon uspostave talijansko-fašističke okupacije, bijaše skinuta 15. V. 1941. godine. Na inicijativu Matice hrvatske u Trogiru ploča je vraćena 27. X. 1971. da bi bila ponovno skinuta 18. X.

1974. Nakon prvih demokratskih izbora i uspostave demokracije u slobodnoj, suverenoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj, ploča je ponovno vraćena 28. srpnja 1990. godine.³⁹

Iako su pripreme za obnovu Crkve sv. Ivana Krstitelja započele 1900., Sv. Ivan Krstitelj obnovljen je prema projektnoj dokumentaciji koju je izradio Č. Iveković 1935./37. godine. Na njegov prijedlog pročelje koje je bilo pomaknuto naprijed zbog produženja crkve, vraćeno je u prvobitni položaj, a noviji su bočni prozori na njemu zatvoreni. Tako je građevini vraćen izvoran izgled.⁴⁰

U to vrijeme bilježimo prodaju namještaja obitelji Lubin, Mavretić, Milić, Svilan.⁴¹ Godine 1934. radi se na zaštiti starih knjiga i ruha u Katedrali.⁴² Slikar Bartol Paradis čisti 1907. godine slike: Polaganje Krista u grob, Magdalena (oba djela Tizianove škole).⁴³ M. Sternen, restaurator iz Ljubljane, 1932. godine popravlja Madonu iz XV. stoljeća⁴⁴ i Raspelelo iz XIV. stoljeća iz Segeta.⁴⁵ Bez stručnog nadzora popravljen je poliptih iz Crkve Gospe kraj Mora na Čiovu koji je premazan modernim »kričavim«⁴⁶ bojama.

Tijekom rata intenzivni su radovi na spašavanju spomenika.⁴⁷ U trogirskom polju, u predjelu Krbana, 1941. godine, pronađeni su ostaci Crkvice sv. Lovre i Ivana IX.-X. st.⁴⁸ Talijani reguliraju i popločavaju Radovanov trg sa sjeverne strane Katedrale.⁴⁹ Prilikom bombardiranja saveznika 24. veljače 1944. stradavaju Pasike. Porušeno je oko 36 kuća, Crkva sv. Mihovila te oštećen Dominikanski samostan.⁵⁰ Potkraj godine Kruno Prijatelj sastavlja *Izvišće o stanju umjetnina u Trogiru*: Sudski arhiv, Pasike i Crkva sv. Mihovila, Sv. Ivan Krstitelj, palača Garagnin-Fanfogna.⁵¹ Roko Slade Šilović umire 1944. godine i njegov rad nastavlja sin Mirko, koji je već 1946. imenovan za počasnog konzervatora Trogira.⁵²

Razdoblje nakon rata (FNRJ i SFRJ)

Nepostojanje zakonskih propisa otežavalo je rad na zaštiti spomenika, pa je i pored velikog zalaganja pojedinaca i stručnjaka služba ostala fragmentarna i nesustavna. Zbog toga se u prvom poslijeratnom razdoblju stvara pravna i organizacijska osnova za zaštitu kulturnih dobara u Hrvatskoj donošenjem zakona o zaštiti spomenika kulture. Neposredno nakon II. svjetskog rata vraćaju se spomenici.⁵³ Premješta se glori jet, podignut u čast francuske uprave u Trogiru 1946. godine.⁵⁴ Kod parka Garagnin pronađeni su rimski grobovi, urne, žare, novac.⁵⁵ Spomenici se evidentiraju 1949. godine.⁵⁶ 1951. godine dovršen je konzervatorski zahvat na klaustru Dominikanskoga samostana. Porušene arkade potpuno su obnovljene. Preneseni su svi fragmenti iz ondašnjeg muzeja (Sv. Ivan Krstitelj) u klaustar sv. Dominika.⁵⁷

Tijekom II. svjetskog rata prilikom bombardiranja stradali su čitavi sklopovi zgrada u Pasikama, koje i dandanas vapi za cjelovitim urbanističkim rješenjem koje može vratiti dobro i kvalitetno življenje u jezgri. Stradala je i Crkva sv. Mihovila nekadašnjeg Benediktinskoga samostana. Ostao je dobro sačuvan samo zvonik, koji se nagnuo više od jednog

metra pa je prijetila opasnost da se sruši, te je obnovljen 1952. godine, što nam svjedoči natpis-ploča postavljena nakon obnove⁵⁸: *Ovaj zvonik nagnut i teško oštećen zračnim bombardiranjem 25. veljače 1944. nastojanjem Konzervatorskog zavoda Dalmacije skinut zbog opasnosti pada opet iz temelje podignut na umjetnički ukras Trogira troškom narodne vlasti od majstora Augusta Bilića i sina mu Danka u studenom 1952.*⁵⁹ Mala loža — ribarnica, uz južna gradska vrata popravljena je 1953. godine. Popravljena je i glavna trifora, djelo Alešijeve škole XV. i XVI. st., na maloj palači Cipiko. Počela se sređivati biblioteka Garagnin — Fanfogna. Obnovljena je stara vijećnica stradala u požaru. Kula Kamerlengo popravljala se 1958.-1962. godine, a na Markovoj kuli popravljeno je stubište i nadodani su dijelovi koji su manjkali. Restaurirano je i malo dvorište palače Cipiko. Krajem 1961. godine prilikom restauracije poliptiha Blaža Jurjeva iz Crkve sv. Jakova na Čiovu, otkrivena je slikareva signatura.⁶⁰

Drugi svjetski rat donio je u Hrvatskoj teška razaranja povijesnih i ambijentalnih vrijednosti, najviše bombardiranjem gradova Trogira, Šibenika, Zadra, Rijeke i Pule. Stoga biljeg prvome poslijeratnom razdoblju u zaštiti spomenika daju zamašni radovi na obnovi porušenih građevina i cjelina (povijesna jezgra). Na žalost, do danas nije načinjen Urbanističko konzervatorski projekt stare jezgre Trogira, a bez valjane stručne dokumentacije ne može se ozbiljnije pristupiti revitalizaciji grada. Postupak očuvanja graditeljskog naslijeđa zasniva se na detaljnim istraživanjima današnjega stanja koje uključuje arh. snimke povijesnih cjelina i pojedinačnih građevina. Prva iskustva u arhitektonskom snimanju postignuta su ipak u Trogiru. Sustavna dokumentacija povijesnog centra Trogira započeta je 1956. god. Savezni institut za zaštitu spomenika kulture izradio je prvi cjeloviti snimak povijesne jezgre Trogira u razini prizemlja, u tlocrtu u mjerilu 1:200 te snimke važnijih objekata u mjerilu 1:50. Snimljeni su palača Cipiko i palača Garagnin-Fanfogna. Snimak svih katova kuće Paitoni načinio je dr. Zdeslav Perković⁶¹, a tijekom Domovinskog rata Radoslav Bužančić, konzervator Konzervatorskog odjela u Splitu, provodi arhitektonska i fotogrametrijska snimanja.

Nakon rata na mjestu porušenih kuća, tj. zgrada na zapadnom rubu grada, nasuprot tvrđavi Kamerlengo, podignuta je 1956. godine nova nagrada od armiranobetonskih deka, zgrada po nacrtu arhitekta Nevena Šegvića.

Druga faza poslijeratnoga razvitka počinje šezdesetih godina širenjem mreže zavoda i usvajanjem novoga zakona (1965.).⁶² U skladu s novim pristupom graditeljskom naslijeđu, krajem 60-ih godina započinju istraživanja i revitalizacije povijesne jezgre.⁶³ Godine 1963. porušeni su rekonstruirani ostaci ranosrednjovjekovne Crkve sv. Marije, obnovljeni 1960. nakon provedenih arheoloških istraživanja. Uz ostatke crkve, danas su još sačuvani dijelovi fasade nedovršene kuće iz XIX. stoljeća.⁶⁴ Godine 1966. bilježimo radove na obnovi Crkve sv. Dominika, kasnije Svih Svetih. Restaurirane su intarzija, vratnice zidnih ormara u Crkvi sv. Križa na Čiovu. U Trogiru je 1966. godine uništena jedna od najstarijih roma-

ničkih kuća na našoj obali.⁶⁵ Konzervator Ivo Babić organizira konzerviranje vratnica Južnih morskih vrata 1971. godine.

Muzej grada Trogira osniva se 1963. godine (1966. otvara se za javnost),⁶⁶ riznica Katedrale 1966.,⁶⁷ Zbirka umjetnina *Kairos* 1970. (postav: Ivo Babić), Pinakoteka 1975. (postav: Ivo Babić), Dominikanska zbirka 1984. (postav: Davor Domančić) zaslugom Ive Babića, tadašnjeg ravnatelja Muzeja grada Trogira otvara se Galerija Cate Dujšin Ribar 1978. i Lapidarij u Muzeju grada Trogira 1987. godine.⁶⁸

Tijekom posljednja tri desetljeća XX. stoljeća nekontrolirana izgradnja nije poštedjela ni Trogir. Uropaštena je fizionomija i sâm obris cjeline urbane plastike. Dozvole i zabrane su se izdavale, ali se nije kontroliralo izvođenje, prvenstveno krivnjom komunalnih službi i nekoordinacijom gradskih građevinskih i sanitarnih inspekcija te Državne uprave za zaštitu prirodne i kulturne baštine. Samovolja pojedinaca ozbiljno je pridonijela valu rušenja spomeničkih vrijednosti grada. Niti prisutnost policije i građevinske inspekcije nije uspjela spriječiti uništavanje sjeverozapadne kule grada (kuća Benzina-Buble), kao ni uništenje raritetne drvene konstrukcije (kuća Dragazzo-Šabić).⁶⁹ Mimo svih kontrola sagrađeni su cijeli katovi na povijesnim zdanjima i to nerijetko u betonu i bloketama. Uništen je krovni pokrov od kupa kanalice na mnogim kućama i zamijenjen betonskim terasama ili pak salonit-pločama. Probijeni su mnogobrojni otvori za vrata i prozore i to bez kamenih okvira, često s aluminijskim vratima. Uništen je i barokni pločnik graditelja Macanovića na trgu pred Gospom od Karmela.⁷⁰ U gradu je sve više ruševina i napuštenih kuća. Žrtvovane su neke povijesne, estetske i prirodne vrijednosti da bi se ostvarili novi zahtjevi gospodarskog prioriteta i zdravijih uvjeta življenja. Sustavno se uništava staro graditeljstvo Trogira i postupno brišu njegove spomeničke vrijednosti.⁷¹ Nije bila prisutna organizirana, dugoročna planska djelatnost. Više se radilo na osnovi trenutnih životnih problema koji su se postupno javljali, pa su tako pojedinačno i rješavani. Bijaše to razlog da se 1976. g. organizira akcija S. O. S. O. S. Apel za Trogir (Ivo Babić, Tomislav Marasović, Milan Prelog, Andrija Mohorovičić, Antoaneta Pasinović, Nada Orel).⁷² Iste godine Ivo Babić iznosi Promemoriju o potrebi revitalizacije trogirске spomeničke baštine.⁷³ U to vrijeme radi se i na zaštiti parka Garagnin što je rezultiralo snimkom inventara biljnih vrsta. Danas je park sasvim uništen, zapušten, biljne su vrste nestale, lapidi koje su Garagnini sakupljali od XVIII. st. bačeni, uništeni ili nestali.⁷⁴

Unatoč tomu, u Trogiru je tijekom posljednja dva-tri desetljeća zaista učinjen impresivan konzervatorski posao. Na oko 100 lokaliteta u parteru povijesne gradske jezgre provedena su arheološka istraživanja, koja su umnogostručila spoznaje o pretpovijesnim korijenima, o helenističkoj i rimskoj urbanoj matrici, o razvoju grada u srednjovjekovno doba.⁷⁵ Načinjen je popis pokretnih spomenika u trogirskim zbirkama i sakralnim građevinama.⁷⁶ Restaurirana je većina trogirске slikarske baštine, cjelokupni opus Blaža Jurjeva, sve trećentističke i kvatroćentističke slike na drvenoj podlozi, niz

renesansnih i baroknih pala, kipova. Restaurirane su Crkve sv. Nikole, sv. Barbare, sv. Sebastijana, Zvonik sv. Petra, obje lože, uređene zbirke dominikanska, benediktinska, Pina koteka i Lapidarij Muzeja grada.⁷⁷

Samostalna država Hrvatska

Tijekom Domovinskog rata bili su oklopljeni svi skulpturalni ansambli, apside i predvorje Katedrale, Sv. Ivan, Dominikanski i Benediktinski samostan, gradska loža, palača Cipiko, evakuirane su sve gradske zbirke umjetnina, kao zaštita od mogućih ratnih razaranja provedena su obimna arhitektonska i fotogrametrijska snimanja⁷⁸, provedeno je čišćenje i preventivna sanacija raketiranih renesansnih mlinica na Pantanu i Samostanu sv. Križa na Čiovu. Usred rata nastavljeni su zamašni konzervatorski radovi na sklopu velike palače Cipiko, u Dominikanskom i Franjevačkom samostanu na Čiovu, dovršen je zahvat na zvoniku crkve benediktinki, restaurirane su umjetnine.⁷⁹

Povremeno, s nekim novim impulsima, stvari krenu nabolje. Tako, primjerice, bijaše i nakon upisa Trogira u Popis svjetske baštine UNESCO-a 1997. godine⁸⁰. Ta je registracija pridonijela popularizaciji grada Trogira. Uz veliki angažman Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorskog odjela u Splitu, posebice pročelnika Joška Belamarića i njegovih pomoćnika Radoslava Bužančića i Vanje Kovačić, započet je milenijski program obnove kulturne baštine. Zahvaljujući njima krajem XX. st. započeli su konzervatorski radovi u Kapeli bl. Ivana potporom američke fundacije *Venetian Heritage Inc.* Konkretno konzervatorske radove prema detaljnom projektu i programu splitskog Konzervatorskog odjela započeli su pod stručnim vodstvom Tota Bergama Rossija, venecijanske tvrtke *Sansovino*. Nakon provedenih snimanja štetnosti utjecaja buke, započeta je konsolidacija temelja zvonika 1998. godine, a financirala ga je britanska fondacija *Headley Trust*. Zvonik je statički konsolidiran i kat po kat obnavlja se napukla kamena plastika. Zamijenjene su replikama i četiri barokne skulpture, djelo mletačkog kipara Alessandra Vittoprija na vrhu. Dovršena je I. faza restauracije i zvonik već vidimo u novom ruhu. Joško Belamarić učinio je silan napor da se u najboljim europskim zajednicama (bečki *Kunsthistorisches Museum*, firentinski *Opificio della pietre duro e Laboratorio di resturo*, minhenski *Technische Universittat* i *Bayerische Staatsbibliothek*) restauriraju trogirске umjetnine, skulpture, slike, zlatarstvo, bjelokost, tkanine, kodeksi u skladu s najvišim metodološkim standardima.⁸¹

I dok, s jedne strane, imamo obnovu naše baštine, pojedinačnih spomenika i umjetnina po najvišim metodološkim stručnim i inim standardima, s druge strane zaboravlja se grad kao jedinstveni organizam koji traži rehabilitaciju. U Trogiru su znatno povećana sredstva namijenjena spomenicima kulture, posebice za zaštitu Katedrale, ali na žalost nema sustavnih urbanističkih projekata koji bi ponudili koncept rehabilitacije povijesne jezgre.

Konzervatori koji su dali veliki doprinos zaštiti spomenika u Trogiru tijekom XX. st. su: don Frane Bulić, Ljubo Karman, Roko i Mirko Slade Šilović, don Ivan Delalle, Cvito Fisković, Ksenija Cicarelli, Davor Domančić, Ivo Babić, Madre Eufemija (Marija) Grubić.⁸² Tu su i oni koji su svojim priložima o trogirskim temama dali svoj doprinos, a nemoć ih je sve spomenuti.

Zaključak

Relativno dobra sačuvanost povijesne jezgre rezultat je prije svega povijesnog zastoja u zadnjih nekoliko stoljeća pa je grad sačuvao svoj srednjovjekovni izgled. Sačuvanosti pojedinih spomenika pridonijela je, dakako, od XIX. stoljeća i konzervatorska služba koja se, međutim, zaustavila na dragocjenim zahvatima na pojedinačnim spomenicima. Iako su pojedini konzervatorski zahvati pomogli čuvanju od propadanja pojedinačnih spomenika, relativno malo se učinilo na rehabilitiranju povijesne jezgre kao spomeničke cjeline. Još uvijek ne postoje arhitektonske i konzervatorske podloge bez kojih nema sustavnijih i snažnijih ulaganja ni bilo kakvih drugih djelovanja u unaprjeđenju i održavanju života u povijesnoj jezgri. Još se nije nametnula svijest o povijesnoj jezgri koja nije zbroj pojedinačnih spomenika, već urbana cjelina za čiju rehabilitaciju je nužan kompleksan pristup koji bi vodio računa o gospodarstvu, o društvenim funkcijama, o infrastrukturi, općenito o svim faktorima koji bi mogli održati i unaprijediti život u povijesnoj jezgri. U Trogiru je tijekom XX. stoljeća bio čest nesrazmjer između vrijednosti spomeničke cjeline, s jedne strane, i društvene brige i akcije oko zaštite i revitalizacije s druge strane. Već desetljećima svjedoci smo osiromašenja stare gradske jezgre Trogira... Tijekom XX. stoljeća nanosene su velike štete kulturno-povijesnoj baštini grada Trogira. Mnogi spomenici su porušeni, kao primjerice Crkva sv. Duha, neki su stradali nemarom i nebrigom, kao Crkva sv. Leona (sv. Lava), a neki pak i prilikom bombardiranja tijekom II. svjetskog rata, kao Crkva sv. Mihovila i čitavi sklopovi zgrada u Pasikama. Obnovljene su Crkva sv. Ivana Krstitelja i Crkva sv. Barbare, sv. Sebastijana, sv. Nikole. A bilo je i novih gradnji, i to pogrešnih, kao ona zgrada na zapadnom rubu Trogira nasuprot kuli Kamerlengo, ili pak dobrih, kao što je zgrada suda — bivša biskupova palača ili pak školska zgrada na obali. Nekontrolirana izgradnja nije poštedjela ni Trogir. Upropaštena je fizionomija, sâm obris cjeline urbane plastike. Na žalost, bilo je teških promašaja.

Bilješke

1 D. Radić, *Zaštita spomenika u Trogiru tijekom XIX. stoljeća*, u: *Muzeologija*, 37/2000., str. 66-96.

2 Iz tog razdoblja izdvajamo uspjele zahvate na starohrvatskoj Crkvi sv. Barbare u Trogiru.

3

K. Prijatelj, Umjetnost 17. i 18. stoljeća u Dalmaciji, Zagreb, 1956., str. 23. (Petar Bakula); **K. Prijatelj**, Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1982., str. 711. (Ivan Bakula).

4

Usp. **P. Andreis**, Povijest grada Trogira I, Split, 1977., str. 333.; **I. Lucić**, Povijesna svjedočanstva o Trogiru II, Split, 1979., str. 781., 892., 967., 991., 992., 1004., 1035.; **S. Piplović**, Graditeljstvo Trogira u XIX. st, Književni krug, Split, 1996., str. 97-98.; **F. Celio-Cega**, Manji graditeljski zahvati i preinake na kućama obitelji Garagnin u Trogiru tijekom XVIII. stoljeća, u: *PPUD*, 38/1999.-2000., str. 343.

5

U Lapidariju Muzeja grada Trogira izloženi su sačuvani dijelovi iz Crkve sv. Duha: Inv. br. 722 (Inv. br. Knjige Lapidarija 67) Romanički fragment, XIII. st.; Inv. br. 767 (119) Renesansni ostaci crkvenog namještaja, škropionica, XV.-XVI. st.; Inv. br. 778 i 779 (131 i 132) Barokni kameni ostaci, XVII.-XVIII. st.

6

Nadvojvoda Franjo Ferdinand prigodom boravka u Dalmaciji 1909. godine, pregledavši nacрте za gradnju škole i suda, izrazio je bojazan da bi škola, koja je već bila u gradnji, u modernim oblicima mogla narušiti izgled povijesnog grada. Vidi: **S. Piplović**, nav. dj. (4), str. 99-100.

7

Ing. Julius Ranz (1879.-1958.) gradi novi most koji spaja Trogir s kopnom, školu i vilu Filipinu na kopnu. U Muzeju grada Trogira nalazi se kopija plakata u boji sa slikom ing. Juliusa Ranza i gradnjama koje je načinio u Trogiru. Plakat su poklonili Muzeju potomci ing. Ranza koji žive u Austriji. Vidi: **S. Piplović**, nav. dj. (4), str. 155. Table sa slikama na kraju knjige su zamijenjene. Sl. 46 je Villa Bianca, a sl. 47 Villa Filipina.

8

Spomenik je porušen nakon pada austrijske vladavine 1918. godine.

9

S. Piplović, nav. dj. (4), str. 101.

10

I. Babić, Sjeveroistočni bedemi antičkog Trogira, u: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu, Književni krug, Split, 2002., str. 308.; **S. Piplović**, Novi podaci o radu Ć. Ivekovića u Dalmaciji, u: *Anali Galerije Augustinčića*, 8/1988., str. 77.

11

Arhiv Konzervatorijalnog ureda u Splitu (u nastavku *AKU*), 7/1901., 33/1902., 65/1907., 72/1909., 35/1908., 60/1908., 61/1908., 67/1908., 75/1908., 58/1909., 59/1909., 62/1909., 72/1909., 73/1909., 32/1910., 34/1910.; opširnije vidi u: **S. Piplović**, nav. dj. (4), str. 101-105.; **S. Piplović**, Ante Bezić u Trogiru, u: *Vartal*, 2/1992, str. 55-62.

12

C. Fisković, Ignacije Macanović i njegov krug, u: *PPUD*, 9/1955., str. 254-255.

13

Danas se u Lapidariju Muzeja grada Trogira nalaze pod Inv. br. 785 (Inv. br. Knjige Lapidarija 138) Barokni kameni ulomak sa zgrade zdravstvenog ureda s natpisom *OFFITIUM SALUTIS...*, XVII.-XVIII. st.; Inv. br. 786 (Inv. br. Knjige Lapidarija 139) Barokni kameni ulomak sa zgrade zdravstvenog ureda, XVI.-XVIII. st., ošte-

ćen, grb koji je otučen, vjerojatno bijaše grb Angela Dieda. Usp. **S. Piplović**, nav. dj. (4), str. 92-93.; **F. Celio-Cega**, nav. dj. (4), str. 343.

14

S. Piplović, nav. dj. (4), str. 93-96. Inače, na terenu između Kamerlenga i Sv. Marka ponovno se namjerava graditi. Iz medija, radija, TV-a, tiska saznajemo o novim gradnjama hotela i marine na zapadnom rubu grada između tvrđave Kamerlengo i Kule sv. Marka. Vidi: **L. Botteri**, Umjesto nogometnog igrališta — hotel i marina s pedeset vezova, Trogirске inicijative: Nakon mosta na redu je rekonstrukcija zapadne obale grada, u: *Nedjeljna Dalmacija*, 1615/5. IV. 2002., str. 16-17.; **I. Babić**, Split i Trogir nakon upisa u UNESCO-v registar, u: *Vijenac*, 31/2002.

15

U to vrijeme načela moderne zaštite spomenika prilikom restauriranja trošnih građevina bijahu: upotrijebiti stari materijal do krajnje granice mogućnosti, izmijeniti staro kamenje ili arhitektonske detalje novim samo ako ih ne možemo ni mehanički ni kemijski osigurati. U tom slučaju: a) predati muzeju na čuvanje sve neupotrebljive arhitektonske fragmente; b) dati izraditi nove komade točno prema izgledu starih u dobrom materijalu i kod vrsnih klesara, pomno pregledati je li gdje u starom kamenju koji klesarski znak ili koji drugi žig itd., te o tome obavijestiti Konzervatorijalni ured ili dotični znak dati točno snimiti (Sr. br. 18, 56, 71 kons. iz g. 1920.).

16

AKU, 18/1920., 56/1920., 71/1920., 11/1921., 48/1921., 60/1921., 73/1921., 81/1921., 74/1921., 90/1921., 97/1921., 54/1922. Izvješće o djelovanju Konservatorskog ureda za Dalmaciju za god 1924.-25., Split, 1926., str. 7; **S. Piplović**, nav. dj. (4), str. 84-89.

17

AKU, 67/1924., 89/1925., 73/1926., 29/1927., 36/1927., 115/1927., 210/1927., 215/1928., 24/1931., 27/1931., 40/1931., 58/1931., 72/1931., 82/1931., 99/1931., 140/1931., 193/1931., 118/1931.

18

I. Delalle, Storico e letterato Traurino (Ricordi e lettere), Roma, 1962., str. 71-72.; *Vartal*, 2/1992., str. 32-33. Vidi: **N. Cambi**, Trogir u antici, u: *Mogućnosti*, 10-11/1980., str. 950.; **I. Mirnik**, Votive Figural Ara from Trogir, u: *Archaeologia Jugoslavica*, XV/1974., str. 38. i d.

19

AKU, 59/1922. Spomenici, čuvanje promemorije Mate Cipčića Bragadina u vezi s čuvanjem spomenika i krajolika u Dalmaciji; Arhiv Slade-Šilović, Knjiga *Povjereništvo Bihaća u Trogiru*, dopis koji je R. Slade-Šilović, povjerenik Muzeja, uputio Uglednom občinskom upraviteljstvu Trogira gdje ističe: ...*da se priljepljenjem i izvješivanjem ranih plakata, oglasa i reklama na loggi, na tornju dobnika, na občinskoj zgradi i na stolnoj crkvi kviri estetika i starinski ambjenat našega sredovječnoga trga. S toga potpisani moli to občinsko upraviteljstvo da po mogućnosti dade odstraniti ove plakate sa stupova loggie i u samom trijemu, te da u buduće zabrani na tim mjestima ista liepiti, ili ma čime kvariti starinski karakter...* Trogir, 24. I. 1925.; *AKU*, 18/1925., 103/1928., 111/1928., 72/1941.

20

I. Babić je napisao u Komentaru VIII. knjige P. Anreisa, *Povijest grada Trogira II*, da je rušenje te crkve bio jedan od prvih konzervatorskih neuspjeha u obrani spomeničke baštine u Trogiru koja je izložena uništavanju od strane neodgovornih pojedinaca. Vidi: **I. Babić**, Kulturna i umjetnička baština Trogira (Komentar VIII. knjige) u: **P. Andreis**, Povijest grada Trogira II, Čakavski sabor, Split,

1978., str. 109., 123.; **M. Ivanišević**, Crkva sv. Leona, u: *GZSKH*, 4/1978. — 5/1979., str. 277-282. Vidi: *AKU*, 52/1920.; *Vjesnik za arh. i hist. Dalm.*, sv. XLIII, dodatak II/1920., str. 21-22.; **S. Piplović**, nav. dj. (4), str. 89-90.

- 21
I. Babić, nav. dj. (10), str. 397; **C. Fisković**, Romaničke kuće u Splitu i Trogiru, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1952., str. 172. (sl. 26).
- 22
AKU, 46/1906., 61/1903.; **S. Piplović**, nav. dj. (4), str. 90.
- 23
S. Piplović, nav. dj. (4), str. 90-91.
- 24
S. Piplović, nav. dj. (4), str. 112-113.
- 25
H. Morović, O trogirskoj knjižnici Garanjin-Fanfonga, u: *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 3-4/1964.
- 26
AKU, 119/1914., 136/1914., 179/1914., 208/1914., 257/1914., 293/1914., 309/1914., 339/1914., 5/1915., 14/1915., 17/1915., 39/1915., 44/1915., 35/1916., 40/1916., 56/1916., 98/1916., 36/1917., 108/1918., 4/1919., 16/1921., 61/1921., 68/1921., 69/1921., 73/1921., 95/1923.; Izvješće o djelatnosti Pokrajinskog konzervatorijalnog ureda za Dalmaciju i Povjerenstva Dioklecijanove palače u Splitu do konca 1920. Otisak iz *Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku* 1920., Sarajevo, 1920., str. 3.
- 27
Petorica trogirskih mladića minom su odvalili carsku glavu s poprsja u subotu 28. listopada 1918. godine. **R. Slade-Šilović**, *Dnevnik*, knj. VI, str. 42. (Arhiv obitelji Slade-Šilović u Trogiru); *AKU*, 57/1927.; Porušeni spomenik poprsje u dva dijela nalazi se na terasi Muzeja grada Trogira.
- 28
D. Radić, Roko Slade Šilović i Mirko Slade Šilović, u: *Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj*. Zbornik radova, Osijek, 1999., str. 181-192.
- 29
AKU, 3/1919., 3/1920., 19/1920., 57/1929., 8/1921., 93/1921., 95/1921., 32/1922., 53/1922., 40/1923., 61/1923.; **M. Slade-Šilović**, Kratki historijat lapidarija u Trogiru, u: *Muzeji*, 11-12/1956.-57., str. 223-226.; **M. Slade Šilović**, Muzej grada Trogira, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 3/1967., str. 45.; **F. Cega**, Počeci muzejske djelatnosti u Trogiru, u: *Osnivači i prvi kustosi muzeja u Hrvatskoj*. Zbornik radova, Osijek, 1999., str. 175-180.
- 30
AKU, 227/1928.; **M. Slade-Šilović**, nav. dj. (29), str. 225.; **M. Slade-Šilović**, nav. dj. (29), str. 44.; **D. Radić**, »Radovan« Društvo za zaštitu kulturnih dobara Trogira, u: *Informatica Museologica*, 27(3-4)/1996., str. 30-35.; **D. Radić**, Personalialia, u: *Radovan*. Časopis Društva za zaštitu kulturnih dobara Trogira, 1/1997., str. 40-42.
- 31
Rubrika *Bilješke*, u: *Narodna starina*, 2, sv. 22, knj. IX/1930., str. 247-249.; Ivan Delalle, 1914. imenovan dopisnikom, konzervatorom za grad Trogir. Predsjednikom *Radovana*, Hrvatskog kulturnog društva za sabiranje i čuvanje starina osnovanog 1928. godine, izabran 18. svibnja 1930. godine. Vidi *Vartal*, 2/1992., posvećen uspomeni na don Ivana Delallea (urednik Ivo Babić), str. 3-52.; Jedno narodno slavlje u Trogiru, u: *Novo doba*, Split, 8. IX. 1929.; Djelatnost *Radovana* možemo pratiti u knjizi Povjereništvo *Bihać* u Trogiru = *Radovana* = u arhivu Slade Šilović u Trogiru; Vidi: Arhiv *Bihać* u Muzeju HAS-a i Arheološkom Muzeju u Splitu; *AKU* 70/1937., 79/., 60/1938., 76/1938., 74/1940., 109/1940.
- 32
Društvo za unapređenje turizma i zaštitu spomenika osnovano je 1936. godine i iste godine tiska *Trogir, Vodič po njegovoj historiji umjetnosti i životu* don Ivana Delallea.
- 33
Društvu za zaštitu kulturnih dobara Trogira ime *Radovan* je pridodano 1995. godine. Vidi: **D. Radić**, nav. dj. (30), str. 30-35.; **D. Radić**, nav. dj. (30), str. 40-42.
- 34
Arhiv Muzeja grada Trogira, Elaborat o potrebi osnivanja Zavoda za zaštitu spomenika kulture.
- 35
Spisi Bihać: Izvješće, Sarajevo, 1920., str. 27-28.
- 36
AKU 33/1926., 58/1926., 59/1926., 72/1926., 67/1930., 98/1930., 122/1930., 142/1930., 24/1931., 26/1931., 27/1931., 58/1931., 72/1931., 78/1931., 82/1831., 97/1931., 113/1931., 116/1931., 12/1932., 35/1936.; **LJ. Karaman**, Povodom popravka crkve starohrvatske dobe sv. Barbare jednom sv. Martina u Trogiru, u: *Obzor*, 85/11. IV. i 86/13. IV. 1931.; **S. Piplović**, nav. dj. (4), str. 117-120.
- 37
R. Slade-Šilović, *Dnevnik*, knj. VI, str. 219-220.; Arhiv Muzeja grada Trogira, Augustin Bilić; **C. Fisković**, Dvije predromaničke crkve u Trogiru, u: *PPUD*, 14/1962., str. 40-52.
- 38
Tadašnji konzervator mjesnog muzeja Roko Slade-Šilović 12. XII. 1932. godine izvijestio je Konzervatorski ured o demolanju mletačkih lavova. Arhiv Slade-Šilović, Dokumenti Historijskog arhiva u Splitu: No 158 di oret. Pres. Oggetto: »Leoni di Trau«; No 127 di prot. fres. Oggetto: »Leoni di Trau«; **R. Slade-Šilović**, Demoliranje mletačkih lavova u Trogiru, u: *Dnevnik*, knj. VIII, str. 131-138. Roko Slade Šilović, inače istaknuti hrvatski rodoljub, konzervator i publicist, ogorčeno je osudio uništavanje spomenika; *AKU*, 225/1932., 229/1932., 230/1932., 236/1932., 2/1933., 25/1933., 27/1933., 76/1933., 149/1933., 73/1935., **G. Praga**, I leoni di Traù, u: *Archivio storico per la Dalmazia*, anno VII., vol. XIV., fasc. 81, Roma, 1932., str. 430-431.; **I. Mihovilović**, Trogirski lavovi. Zvjerkica koja gramzi za bijesom i pokoljem..., u: *Novosti*, 353/1932.; **I. Mihovilović**, Trogirski i rimski lavovi, u: *Narodna obrana*, 52/1932.; **C. Pezelj**, Povodom rušenja lavova u Trogiru, u: *Zov s Jadrana*, 1, 2/1933.; Un bando di concorso per i leoni di Trau, (Predaja lavova iz Italije u Trogiru), u: *Il popolo di Spalato*, 162/1942.; **A. Rizzi**, I leoni di San Marco in Dalmazia, catalogo storico — artistico, u: *Atti della società dalmata di storia patria*, vol. XIX-N. S. VIII., Roma, 1996.; **I. Babić**, Jedna prostorna intervencija Ignacija Macanovića u Trogiru, u: *PPUD*, 38/1999.-2000., str. 318.
- 39
D. Radić, nav. dj. (28), str. 183, 190.
- 40
AKU, 202/1932., 155/1934., 20/1935., 25/1935., 39/1935., 63/1935., 66/1935., 93/1935., 99/1935., 117/1935., M-366/1935., 10/1936., 20 bb/1936., 23/1936., 56 bb/1936., 92/1936., 17/1937., 56/1937., 59/1937., 60/1937., 66/1937., 82/1937., 87/1937., 99/1937., 120/1937., 82/1937. — izrada nacrtu za krov inž. Jurja

Denzlera, 22/1938., 24/1938., 27/1938., 62/1938., 75/1938., 146/1938, 89/1939.; **S. Piplović**, Rad Ćirila Ivekovića u Dalmaciji, u: *GZSKH*, 13/1987., str. 252-282.

41

AKU, 148/1928., 9/1938., 43/1930.

42

AKU, 99/1934.

43

I. Delalle, Trogir, Vodič po njegovoj historiji umjetnosti i životu, Trogir, 1936., str. 61.

44

I. Delalle, nav. dj. (42), str. 65.

45

Izješće, Split, 1926., str. 12, sr. br. 121, kons g. 1924., br. 130 iz 1925.

46

Sliku je popravio slikar Tolić. *AKU*, 24/1924.

47

Augustin Bilić zatrpava spomenike.

48

J. Korišek, Važno arheološko otkriće u Dalmaciji: U Trogirskom polju otkrivena Crkvice sv. Lovre iz IX ili X vijeka, koju spominje trogirski historičar P. Andreis prije 300 godina, u: *Novosti*, 70/11. III. 1941., str. 18-19.

49

Arhiv Slade-Šilović u Muzeju grada Trogira; **I. Babić**, nav. dj. (10), str. 397.

50

Novi teroristički napadaj na Trogir, u: *Novo doba*, 119/25. II. 1944.; Trogir je zaista doživio veliku tragediju, u: *Novo doba*, 120/26. I. 1944.; Imena žrtava i postradalih u Trogiru, u: *Novo doba*, 122/29. II. 1944.; Pismo Trogiranima izvan Trogira, u: *Novo doba*, 123/1. III. 1944.

51

Državni arhiv u Splitu, ONOOD Prosvj. 3/V, 1944.-1945. Broj 559 od 16. XI. 1944. Izvještaj druga Krune Prijatelja kustosa-pripravnika Arh. muzeja u Splitu o stanju umjetnina u Trogiru. Budući da je arhivska građa Konzervatorskog ureda u Državnom arhivu u Splitu nesređena i nepopisana, vrlo je teško pratiti daljnji poslijeratni rad na zaštiti spomenika u Trogiru. Pratimo ga iz arhivske građe Slade-Šilović u Muzeju grada Trogira.

52

AKU, Osobe, 679/1946.

53

Tek oslobođenje 1945. označuje prekretnicu u konzervatorstvu. Odlukom Nacionalnog komiteta narodnog oslobođenja Jugoslavije od 20. II. 1945. stavljeni su pod zaštitu spomenici kulture, a iste godine (i to 23. VII.) donesen je i Opći zakon o zaštiti spomenika kulture, na kojem se zasnivaju svi kasniji zakoni i propisi. Zakonom su proglašeni narodnim dobrom i stavljeni pod zaštitu države svi pokretni i nepokretni spomenici, bez obzira na čijem se posjedu nalaze. Zaštitna služba organizirana je kao regionalna mreža s konzervatorskim zavodima u Zagrebu (za sjevernu Hrvatsku), za Dalmaciju u Splitu te za Istru i Primorje u Rijeci. Na čelu tih zavoda, kao nosioci teorijskih misli i praktičnih zahvata, nalazili su se povjesničari umjetnosti Lj. Karaman, C. Fisković, A. Horvat, M. Prelog, A. Deanović, B. Fučić i dr.

54

AKU, Osobe, 49/1945., 53/1945., 88/1945., 102/1945., 106/1945., 184/1946., 185/1946., 212/1946., 244/1946., 258/1946., 259/1946., 320/1946., 336/1946.; **M. Ivanišević**, Premještanje glorijete u Trogiru, u: *GZSKH* u Zagrebu (u tisku).

55

R. Slade-Šilović, Dnevnik, knj. XI., str. 2.

56

Državni arhiv Split, *AKU*, 7. Zapisnik Komisije za evidenciju spomenika za područje grada i kotara Splita i kotara Brač, Hvar, Vis, Makarska, Sinj, Metković, Imotski, Split, 26. X. 1949. Prvi popis spomenika te starih i umjetničkih predmeta u Trogiru načinio je don Frane Bulić 25. kolovoza 1884. godine. Popis donesen u cijelosti vidi u: **D. Radić**, nav. dj. (1), str. 83-92.; **C. Fisković**, Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945-1949. godine, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture*, knj. I/1950. (1951.), str. 161-187. i 1952., str. 143-166.

57

C. Fisković, Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1950.-1951. godine, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture*, knj. II/1952., str. 143-166.

58

K. Prijatelj, Bokaničeva radionica u Trogiru, u: *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, Dubrovnik 1952., str. 269-277.; Vidi; **M. Smoje**, Uokolo zvonika sv. Mihovila, Trogir i njegove zanimljivosti, u: *Slobodna Dalmacija*, 2324/28. VII. 1952., str. 2.

59

Augustin Bilić pok. Josipa (Trogir, 3. VIII. 1892.-6. IX. 1962.) postavio je reljef bana Berislavića u loži, radio na obnovi Dominikanskoga samostana, gradskih zidina, Gospe de Munta, svodu Crkve sv. Ivana, rozeti na Katedrali, kuli Vitturi, Sv. Sebastijanu-gradskom satu, piramidi na trgu, Sv. Barbari, drvenom mostu, dovršio izgradnju zvonika u Štafiliću, radio na Šibenskoj katedrali, primoštenjskoj crkvi, na Braču i Vestibulu u Splitu. Radio je u Italiji i Španjolskoj te u Rimu, u Vatikanu u Kapeli sv. Jerolima. Novo kameenje boji travom crnikom, kao što ribar boja mrežu i daje mu patinu vjekova. Vidi: Arhiv Muzeja grada Trogira, Augustin Bilić (fotokopije dokumenata, troškovnika, fotografije koje su nasljednice, kćerke Mirjana Bilić i Gordana Bilić-Grozdanić dale na korištenje Muzeju grada Trogira).

60

Poliptih iz Čiova — rad Blaža Jurjeva Trogirana, u: *Vjesnik*, 2. XII. 1961., str. 5.; **K. Prijatelj**, Uz nove restauratorske zahvate u Trogiru i Dubrovniku, u: *PPUD*, 25/1985., str. 185-198.

61

I. Babić, Trogirski barokna palača zvana Paitunova kuća, u: *GZSKH*, 17/1991., str. 75-89.

62

U središnji Republički zavod SRH u Zagrebu i postojeće regionalne zavode u Splitu, Rijeci i Osijeku te Zagrebu osnivaju se i općinski zavodi u Dubrovniku, Splitu, Zadru, Varaždinu (poslije i u Šibeniku, te centar u Hvaru) koji zaštitnu djelatnost, pogotovu kada je u pitanju graditeljsko naslijeđe, povezuju s programima kult. i građevinsko-komunalnih djelatnosti samih općina. Otada se zaštita graditeljskog naslijeđa uključuje u prostorne i urbanističke planove angažiranjem urbanističkih zavoda i zavoda za izgradnju te u programe, projekte i realizaciju uređenja i oživljavanje povijesnih jezgri. Time u Hrvatsku prodiru novi pogledi o aktivnom čuvanju graditeljskog naslijeđa zasnovani na povezivanju kulturne baštine i suvremenoga života; **T. Marasović**, **B. Kalogjera**, **J. Marasović**, **B.**

Pervan, D. Sumić, Zaštita, asanacija i rekonstrukcija urbanističkog naslijeđa u Dalmaciji, u: *Urbs*, 2/1958., str. 7-54.

63

Zaštita i revitalizacija starih gradskih jezgri, u: *Pogledi*, 3-4, sv. 18/1988., str. 703-1124.

64

T. Marasović, Iskapanje ranosrednjovjekovne Crkve sv. Marije u Trogiru, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1963., str. 83-100.; Arhiv Muzeja grada Trogira, Popis knjiga i periodike (dar obitelji Slade-Šilović), vidi pod Omoti: 1. Omot: Spisi trogirskog povjereništva Konzervatorskog zavoda 1946./47.-1956./57.

65

Konzervatorski zavod za Dalmaciju u Splitu. Unatoč zakonu. Nagrđivanje jedne od najstarijih kuća na našoj obali u Trogiru, u: *Slobodna Dalmacija*, 6634/27. lipnja 1966., str. 5.; **C. Fisković**, nav. dj. (21), str. 129-178.

66

M. Slade-Šilović, nav. dj. (29), str. 43-48.

67

M. Slade-Šilović, Konzervatorski radovi u Trogiru, u: *Slobodna Dalmacija*, 8. XII. 1966.

68

D. Radić, Trogirski muzejsko-galerijska izdavačka djelatnost, u: *Informatica Museologica*, 32(3-4)/ 2001., str. 81-83.

69

D. Radić, Stanje trogirske baštine, u: *Vartal*, 1-2/1995., str. 162.

70

I. Babić, nav. dj. (38), str. 324.

71

Slučaj kuće Rubignoni-Turković.

72

S. O. S. S. O. S. za baštinu Trogir, Separat iz *Arhitekture*, 160/161, str. 5-20.

73

I. Babić, Promemorija o potrebi revitalizacije trogirske spomeničke baštine, Skupština općine Trogir, Trogir, veljača 1976.; **I. Babić**, Promemorija o potrebi revitalizacije trogirske spomeničke baštine, u: *Vartal*, 1-2/1993., str. 55-62.

74

U pripremi je 3. broj *Radovana* posvećen parku Garagnin (dosje o parku — stanje od osnutka do danas).

75

U pripremi je knjiga MK Uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine Konzervatorskog odjela u Splitu o provedenim arheološkim istraživanjima u Trogiru tijekom posljednja tri desetljeća XX. stoljeća.

76

AKU, Registracija pokretnih i nepokretnih spomenika TROGIR. Inventuru trogirske slikarske baštine predstavlja knjiga **R. Tomića**, *Trogirska slikarska baština od 15.-20. stoljeća*, Zagreb-Split, 1997.

77

D. Radić, Stanje trogirske baštine, u: *Vartal*, 1-2/1995., str. 155-168.

78

D. Radić, nav. dj. (77), str. 160.

79

AKU, 22/1995.

80

Osnivanjem Hrvatskog nacionalnog odbora ICOMOS i Hrvatske komisije za UNESCO 1993. ostvareni su uvjeti za bolje povezivanje Hrvatske s međunarodnim organizacijama zaštite spomenika: s UNESCO-m, ICCROM-om, ICOMOS-om i ICOM-om. U međunarodnoj suradnji na Sredozemlju, Hrvatska je dala znatan doprinos programu obnove povijesnih naselja. Trogir je uvršten u listu od 100 mediteranskih naselja od posebnoga značaja. Trogir je zaštićen kao spomenik nulte kategorije svjetske vrijednosti. Povijesna jezgra Trogira, zbog svoje kulturne i povijesne vrijednosti, uvrštena je u Popis svjetske baštine UNESCO-a 6. prosinca 1997. godine kao dobro pod okriljem Konvencije o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine. **D. Radić**, Povijesna jezgra grada Trogira upisana u Popis svjetske baštine, Gradska jezgra Trogira — Svjetska baština (UNESCO), u: *Radovan*, 2/1998., str. 162-165.

81

Tesori della Croazia restaurati da Venetian Heritage Inc., Katalog izložbe održane u Veneciji u crkvi San Barnaba 2001. godine; *Blago trogirskih riznica. Umjetničko naslijeđe od 1000. do 1600.* Katalog izložbe Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 27. XII. 2001. — 3. III. 2002.

82

Madre Eufemija (Marija) Grubić svojevremeno se suprostavila pokušaju da se otuđi iz Samostana sv. Nikole najvrjednija umjetnina, grčki reljef s prikazom Kairosa. Uložila je mnogo truda i snage da popravi krov, podove crkve, zvonik, cijeli sklop čijom zaslugom je otvorena javnosti. Vidi: **I. Babić**, Zaštitnica Kairosa, In memoriam Madre Eufemija (Marija) Grubić (1915.-2001.), u: *Slobodna Dalmacija*, 18200/ 24. IX. 2001.

Summary

Danka Radić

Monument Conservation in Trogir during the 20th Century

The relatively well-preserved historical centre of Trogir is, above all, the result of the historical standstill during the several past centuries, which made it possible for the town to preserve its medieval appearance. A number of individual monuments have been well preserved due to the Institute for Monument Conservation, active since the nineteenth century. However, the institute did not go further than carrying out important interventions on particular monuments. Even though such interventions arrested the decay of these monuments, relatively little has been done to restore the historical centre as a whole. There are still no architectural and conservation projects that would lead to systematic and substantial investments and other activities aiming at the improvement and preservation of life in the historical centre. What is lacking is the consciousness of the historical centre, not as a cluster of individual monuments, but as an urban entity in need of a complex approach that would take into account the economy, social functions, infrastructure, and all

other factors that might preserve and improve life in the historical centre. In the course of the twentieth century, one could frequently witness lack of balance between the value of the town as monumental entity on one side and social welfare and activities aimed at conservation and revitalisation on the other. The old town centre of Trogir has been suffering impoverishment for centuries. The twentieth century incurred considerable damage to its cultural and historical heritage. A number of monuments was demolished, such as the Church of Holy Spirit, some decayed due to negligence and indifference, such as the Church of St Leo, and others fell victims to bomb raids during World War II, such as the Church of St Michael and the entire clusters of buildings in Pasike. Several churches have been restored since, such as St John the Baptist, St Barbara, St Sebastian, and St Nicholas. Certain urbanistic interventions might be considered failures, such as the building at the western edge of the town, facing the tower of Kamerlengo, while others were beneficial, such as the building of the Court, the former episcopal palace, or the school building at the seaside. The notorious uncontrolled building activity has not spared Trogir. The town has suffered damage in its physiognomy and the very essence of its urban structure.

Bauman, konzervatorski radovi na Katedrali 1921. (Grafika u MK upravi za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorskom odjelu u Splitu).

Crkva sv. Duha prije rušenja 1910. (Foto — arhiv Muzeja grada Trogira) (Arhiv Garagnin-Fanfogna)

Pasike i Crkva sv. Mihovila prije bombardiranja 1944. god. (Foto — Konzervatorski ured u Splitu).

Pasike i Crkva sv. Mihovila nakon bombardiranja 1944. god. (Foto — Konzervatorski ured u Splitu).

Stambena zgrada podignuta 1956. po nacrtu arh. Nevena Šegvića
(Foto — arhiv Muzeja grada Trogira).

Romanička kuća prije i poslije obnove.

Kuća podignuta na sjevernom bedemu kod Crkve Gospe od Karmela.